

ԽԱՐՐԻ — ՄԻՏԱՆԻՆԵՐ

20-18րդ դարերում (մ.թ.ա.) Միջագետքի հիւսիսային կամ հիւսիս-արեւմտեան մասերում հիմքն է դրւում մի պետութեան, որ պատմութեան մէջ յայտնի է Միտանի կամ Միտանիների թագաւորութիւն անունով: Այս պետութեան ու հասարակութեան պատմութիւնը յայտնի է դարձել մեղ Տել-Ամառնայի եւ Բողագֆէոյի պեղումներից երեւան հանուած արձանագրութիւններից: «Միտանին, — ասում է պրոֆ. Աճառեանը, — բառիս բուն իմաստով մի կայսրութիւն էր: Նա իր զարդացման ամենարարձր զազաթնակէտում տարածւում էր Կապադովկիայից մինչեւ Նինուէ՝ Ասորեստանի մայրաքաղաքը, որ նրա հպատակն էր, նրանք են հիմնել եւ իրենք էլ եղել են այդ երկրի հնադոյն բնակիչները»¹:

Նրանց տիրապետութեան տակ մտել են Ասորիքը (Հիւսիսային Սիրիան), Պոնտոսը, Հայաստանը, Միջագետքը, Կովկասը: Նրանք հարկառու են դարձրել Ասորեստանը եւ Կիլիկիան ու արշաւանքներ կազմակերպել մինչեւ Պաղեստին: Բաբելոնի ու Եգիպտոսի արքունիքների հետ խնամիրական կապեր են հաստատել, թղթակցութիւններ ունեցել ու առեւտրական յարաբերութիւններ մշակել²:

Միտանիները շարունակական պատերազմների մէջ են մտել խեթական (հաթեան), բաբելոնական, ասորեստանեան ու եգիպտական պետութիւնների հետ: Այդ պատերազմների հետեւանքով Միտանի պետութիւնը թուլացել եւ 15րդ դարում (մ.թ.ա.) հզօրացող Ասորեստանի կողմից ծանր հարւածներ տառնալով՝ 14րդ դարում վերջնականապէս կործանուել ու դուրս է նետուել պատմութեան թատերաբեմից:

Միտանի պետութեան ազդարձակէութեան մէջ խիստ տարրորշապէս աչքի բնկնող ցեղերն են կազմել՝ Սուրարիները, Հուրրիները (կամ Խուրրիները): Այս ցեղերի մասին եղած անուանումները առաջ են գալիս խեթական (հաթեան) եւ ասորեստանեան արձանագրութիւններում եղած յորջորջումներից: Այսինքն՝ Ասորեստանցիները Միտանի պետութեան երկրի բնակիչներին անուանում են Սուրարիներ, իսկ խեթերը՝ Խուրրիներ կամ Խարրիներ:

Ինչպէս ասուեց, երկրորդ Հազարամեակը Հնդեւրոպական ցեղերի դէպի նախասիւս կատարած արշաւանքների ժամանակաշրջանն է: Այս ժամանակ պատմութեան մէջ համարեա երեւան են դալիս այն ժողովուրդները, որոնք յայտնի են դարձել «Նեսիտներ» կամ «Նեսեր», «Միտանիներ» կամ «Խարրի-Միտանիներ» անուններով:

¹ Պրոֆ. Հր. Աճառեան, «Հայոց լեզուի պատմութիւն», Երեւան, 1940, Ա հատոր,

² Եղիա Ս. Քասունի, «Նախահայկական Հայաստան», Պէյրութ, 1950, էջ 43-44:

Նեաւ

սում է պրօֆ. Ռաշ

ու հաստատուած է, թէ

զուրկ ունի Հնդեւրոպական

գրաւում են հիթիթական երկրներ

եւ ստեղծում նոր հիթիթական կայսրութիւն, եւ այնուհետեւ կոչուել, ի
գիտնականների (Հրոզնի), Նեսիտներ: Այնուհետեւ, շարունակում է նոյն հե-
ղինակը, այս Նեսիտներից շատ քիչ վերջ մի նոր այիք յորժանք է տալիս Հնդ-
եւրոպական ցեղերի այդ միեւնոյն շտեմարանից եւ կոմկատեան ուղեղծով ծա-
ւալում է հայկական բարձրամիտքի խոր ձորերում: Այնտեղից նրանց մի
թիւր իջնում է հարաւ եւ հարաւ-արեւմուտք՝ Սուրաբուտ (Շուրբիւտ), գրաւե-
լով հիւսիսային Միջագետքը եւ բնակութիւն հաստատում այս պետութեան
մէջ: Նուաճելով տեղական Սուրաբուտ ժողովուրդին: Յեղերի այս երկրորդ
խումբը շնորհիւ իրենց թողած արձանագրութիւնների՝ Պարբի-Միտանինի եւ
կոչուում:

Միտանիններն իրենց անունը բերել են մի հեռաւոր հայրենիքից: Նա-
խախա արշաւած Հնդեւրոպական ժողովուրդների հին բնակավայրերն են եղել
Մակեդոնիան եւ Թրակիան, իսկ նրանց շարժման բնթացքում երկրորդ հան-
դրուանը եղել է հարաւային Ռուսաստանի տափաստանը՝ Ազովի ծովի շրջանը
(Ազիսու ծովի մօտերը), որի հին անունը Մուլտես է եղել, որ թերեւս ասում
է Քասուին, հետեւելով պրօֆ. Ռաշատրեանին, հենց այդ անունով էլ կոչուել
է Maiotis: Հին արձանագրութիւնների մէջ յորջորջուել է Մաիտենի (Maiteni):
«Աշխարհի թագաւոր», որ Միտանի անունն նախաձեւը պէտք է եղած լինի³:

Այս ժողովուրդներին Եգիպտացիներն անուանել են Մաի-Մատի, Ա-
ւորեստացիները՝ Մանտա, Մատա, Մանա: Յոյն ու Հռոմէացի պատմիչները
նրանց ծանօթ են Մատին, Մեդ, Մադեան ու Մարդ անուններով: Իսկ Հայե-
րը նրանց անուանում են՝ Մար, Մեդ եւ Մարդ (Մարդաստան)⁴: Իսկ Վինքլե-
րը առաջին գիտնականն է եղել, որ «Պարբի» բառի մէջ գտել է «Արի» բառը:
Հարբիները (Պարբիները) ոչ միայն Արիացի, այլեւ ինքնուրուիւն Եգիպտոսի
են եղել: «Հարբի»ն նոյնն է Արի (այցի) անունն հետ:

Պարզում է, ուրեմն, որ Պարբի-Միտանին, ասում է պրօֆ. Ռաշա-
տրեանը, նոյն պետութեան անունն է եղել եւ որ գրաւել է հայկական բարձրա-
միտքի ու հիւսիսային Միջագետքը: Այս մեծ պետութիւնը բաժանուել է եր-
կու պետութեան, Պարբին՝ վերին Հայաստանում, իսկ Միտանին՝ ստորին Հա-
յաստանում եւ հիւսիսային Միջագետքում: Թէ Պարբի-Միտանին միեւնոյն
պետութեան անուններն են եղել, ապացուցել են Էդ. Մեյերը, Հրոզնին, Կէօթ-
ցէն (կամ Գէօթցէն) եւ նրանց յարող՝ Ա. Ռաշատրեանը⁵:

Բայց այստեղ հենք կարող չնշել, որ ակներեւ ինչ որ հակասութիւն
կայ: Եթէ մէկ կողմից պնդում են, որ Պարբի-Միտանին (իրեւ արիացի Մի-
տանիններ կամ արիացիների տէր Միտանի) միեւնոյն պետութեան անունն է հա-
մարում, հապա ինչպէ՞ս միւս կողմից արհեստական բաժանում է մտցւում նր-

³ Պրօֆ. Ա. Խաչատրեան, «Հայաստանի Սեպ. Շրջ. Պատմութիւն»,
էջ 150-151:

⁴ Եղիա Ս. Քասունի, «Նախահայկական Հայաստան»:

⁵ Ա. Ալաջանեան, «Կեսարիոյ պատմութիւն», էջ 95:

⁶ Պրօֆ. Ա. Խաչատրեան, նշուած աշխատութիւնը, էջ 230:

բանց միջև եւ խորքիներին իրրեւ առանձին պետութիւն տրւում է վերին Հայաստանը, իսկ Միտանիներին՝ ստորին Հայաստանը եւ Հիւսիսային Միջագետքը։ Դուրս է գալիս, որ նրանք տարբեր ցեղերի կամ ցեղային տարբեր ճիւղերի զանակցային կառավարութիւն են, այնինչ՝ միեւնոյն պետութեան յարադրական անուններն են։

Այսպիսով, երկրորդ Հաղարամեակը նախասիայի պատմութեան մէջ Հնդեւրոպական նոր ցեղերի, նոր քաղաքական կազմակերպութիւնների տեղեկման մի եռուն ժամանակաշրջան է, երբ յիշեալ աշխարհամասի տարբեր կէտերի վրայ Հիմնական տեղաշարժեր ու փոփոխութիւններ են տեղի ունենում։

Եթէ ամփոփենք վերեւ ասուածները եւ հերթականք Հնդեւրոպական ցեղերի արչաւանքներով առաջացած պետական ու քաղաքական նոր կազմաւորումները, կ'ունենանք հետեւեալ պատկերը։

ա. Փոքր Ասիայի կենտրոնում առաջանում է Հաթեան կայսրութիւնը։

բ. Հայաստանի եւ Հիւսիսային Միջագետքի մէջ խորին-Միտանի մեծ պետութիւնը։

գ. Բարեյոնի մէջ Կասեան (Կասիդ-Գասիթ) թագաւորութիւնը։

դ. Եգիպտոսի մէջ Հիւքսոսների տիրապետութիւնը։

Կրկենք մի անգամ եւս, թէ պատմադէտների ոմանց մօտ Հուրրիներն ու Միտանիներ միանում են իրար եւ պատմական միեւնոյն իրադարձութիւնների մէջ փոխարինում մէկը միւսին, որքան էլ պատմադրութեան փանքերը աշխատել են նրանց սահմանազատել միմիանցից։ Այս տեսակէտից, պատահական չէ, որ պատմաբան Ն. Ալոնցի մօտ երկրորդ Հաղարամեակի պետական ու քաղաքական նոր խմբաւորումները հետեւեալ ձեւով են հանդէս գալիս։ Երկրորդ Հաղարամեակը, ասում է Ն. Ալոնցը, յատկանշւում է էթնիկական նոր տարրերի հեղեմոնիայով։

ա. Հիթիթները գրաւում են Փոքր Ասիան։

բ. Հուրրիները՝ (կամ Հուրրիթները) վերին Միջագետքը կամ Սուրբարտուն։

գ. Գասիդները յարձակում են ստորին Միջագետքի կամ Բարեյոնի վրայ։

Ուրեմն, Միտանիները, իրրեւ Հնդեւրոպական ժողովուրդների մի հեղեղ, երկրորդ Հաղարամեակում խուժում են Սուբարտու երկրի վրայ, նուաճում են նրան ու գրաւում նրան պատկանող բոլոր երկրամասերը։ Նրանց մի ճիւղը՝ Հիւքսոսները, արչաւում են Եգիպտոս ու իրենց թագաւորութիւնն են հաստատում։

Ինչպէս քիչ վերեւ տեսանք, գիտնական Գէօթցէն Եգիպտոսը գրաւած Հիւքսոսներին (Հիդ Շաուու, «Աւագակների թագաւոր» անունով են եւ Եգիպտացիները այս հովիւ ցեղերի թագաւորներին, որ Յոյները տղաւորելով դարձրել են «Հիւքսոս» -իէօ, հ. Ա. էջ 38) համարում է «Հուրի» կամ «Պարի» ծագումով ցեղեր, որոնց արչաւանքը Եգիպտոս եւ Հուրրիների նուաճողական յարձակումները Միջասիայի վրայ կապակից շարժումներ են նկատել եւ Նոյնիսկ միեւնոյն շարժման յաջորդական ալիքները։ Այս տեսակէտից տարբեր չէ պատմաբան Ալոնցի կարծիքը, երբ յայտնում է, թէ Հիւքսոսների արչաւանքը Հուրրիական ցեղերի ծոցից ծագած մի շարժում էր։ Իսկ պրօֆ. Պաշաւանքը Հիւքսոսներին՝ մի շարք պատմադէտների կարծիքների հիման վրայ

7 N. Adontz, Histoire d'Arménie, Paris, 1946:

համարում է Պարրի-Միտանիների մի ճիւղ։ Իսկ Լէօն, հիմնուելով Մասպերոյի (Maspero) կարծիքի վրայ, աւելի հաւանական է համարում այն ենթադրութիւնը, թէ Հիւքսոսները Հիթիթներն էին, որոնք ապրում էին Հայաստանի արեւմտեան մասերում։ Հիւքսոսների մասին գիտնական Փորրերը գրել է. «Ենթէ նրանց մեկնակէտն է Սուրարտուն, ուրեմն հաստատ է, որ նրանք Պարրի-Միտանիներն են», որովհետեւ նրանք հաստատուելով Սուրարտուն երկրում, 18րդ դարում (մ. թ. ա.) նուաճողական արշաւանքներ էին սկսել դէպի Սիրիա, Պաղեստին ու Եգիպտոս։ Ահա այդ արշաւանքների մէկ հոսանքն է եղել Եգիպտոս մտնող Հիւքսոսների ալիքը։ Իսկ գիտնական Օպպենհայմը վճռականապէս գրել է. «Ամենայն հաւանականութեամբ Հիւքսոսները, որոնք 1700 թուականին նուաճեցին Եգիպտոսը եւ մօտ 100 տարի պահեցին, Սուրարի ժողովուրդները պէտք է լինէին Միտանի իշխանների ղեկավարութեամբ»։ Պատմապէս-տեսիլի այս համընկնող տեսակէտների հիման վրայ պրօֆ. Պաշտրեանը եզրակացնում է. «Կասիտների, Հիւքսոսների, Պարրի, Միտանիների արշաւանքները իրեն միեւնոյն ժողովուրդների տարբեր ճիւղերի տարբեր ուղղութեամբ առաջնադարումն էր, որոնց օրինակը տեսնում ենք այսպէս կոչուած Մովս-ժողովուրդների՝ արշաւանքով դէպի Փոքր Ասիա» (Պաշտրեան, «Հայաստանի սեպ. շրջ. պատմութիւն», էջ 83)։

Եւ վերջապէս Ադոնցը պարզ կերպով շեշտում է այս առթիւ. «Այն կարծիքը, որ ամէն օր առաւելալիւս զետիւն է ձեռք բերում՝ վերին Միջագետքի նուաճումը Հուրրիների կողմից, Հիւքսոսների արշաւանքը Եգիպտոս եւ Կասիթների (Պասիթների) հաստատումը Բարելոնում, միմեանց սերտօրէն կապւած միեւնոյն երեւոյթի արտայայտութիւններն են (Histoire d'Armenie, 1946)։

Ինչպէս տեսանք, Միտանիների մասին պատմութիւնն իր տեղեկութիւնները քաղել է եգիպտական ու հաթեան արձանագրութիւններից։ 1887 թուականին միջին Եգիպտոսի պեղումներից երեւան են հանուել Տել-Ամառնայի պնակիտներ կոչուած հուշակաւոր հաւաքածուն, որ պարունակելիս է եղել արքաների թղթակցութիւններ։ Երեւան հանուած նամակ-աղիւսները գրուած են եղել, բեւեռագրով եւ մեծ մասամբ՝ ասորա-բարելական լեզուով (Արկադե-րէն), որ իր ժամանակի միջազգային քաղաքական յարաբերութիւնների լեզու է համարուել։

Միտանիների թագաւորութեան նշանաւոր միտպետներից են համարւել՝ Սաուշաւատը, Արտատամին, Շուտառնան, Տուշրատտան։ Նրանց իշխանութիւնը աւատապետական գրութեամբ կառավարուող մարչակարգ է եղել, որոնց ազնուականները խրոխտ ու խիզախ քաջեր են եղել, եւ որոնք իրենց անւանել են «Մարիանի» որ հեղկերէնում ունեցել է «ձիաւոր» նշանակութիւնը։ Նրանց պետութեան նաեւ «Պանիգալրատ» անունն է տրուել Եգիպտոսի փարաւոն Ամենիիս Գ-ի կողմից Տուշրատտային գրուած մի նամակում, որից յետոյ այդ անունը դարձած է նաեւ Ասորեստանցիներն ու Բարելոնացիները Միտանիի համար։ Միտանի պետութեան մայրաքաղաքն է եղել Վասուգանին կամ Վաչուգանին, որ բառ պրօֆ. Պաշտրեանի, տեղադրում է այժմեան Ռաս-էլ-Այնի ջրամուկների մօտ։

Միտանիների թագաւորութիւնը փայլել է Առաջաւոր Ասիայի պատմութեան հորիզոնում մօտ մէկուկէս դարուց աւել, որի ընթացքում Միտանին ապրել է բարդաւաճման աննախընթաց վերելք։ Բայց Միտանիները չեն կարողացել զժրախտաբար ամուր ու միասնական պետութիւն ստեղծել եւ այդ պատճառով էլ չուտով անկման են դիմել։ Յատկապէս, նկատում են պատմապէս-

ներ, նրանց զինուորականութեան մէջ թափանցել ու կարեւոր տեղ են դրակել տեղական բնակչութիւնից ոչ-Միտանի տարրեր, օրինակ նրանց համար վարձկան զինուորական ծառայութիւն են արել Հուրրիները, ինչպէս եւ ուրիշների համար, որոնք եւ արգելք են դարձել միատարր ու ամրակուռ կենտրոնական իշխանութեան ստեղծման (Քառունի)։ Այդ պատճառով էլ հազիւ մէկ կամ մէկուկէս դար իշխելուց յետոյ Միտանիները 1250 թուականին (մ.թ.ա.) հզօրացող Ասորեստանի հարուածների տակ վերջնականապէս ջնջւում են եւ իրենց իշխանութիւնն ու երկրներն էլ անցնում այս վերջինիս։

Տեղ-Ամառնայի արձանագրութիւններում Եգիպտոսի Փարաոնի կամ Միտանիի Տուչրատտա թագաւորի կողմից զրուած՝ յիշատակուել են միայն Միտանիները։ Սուրարիները չեն յիշատակուել։ Սրա պատճառը այն են համարում պատմագէտները, որ Սուրարիները իրրեւ հպատակ ժողովուրդ տեղ չեն դրել զիւանազիտական յարաբերութիւնների մէջ, քանի որ այդ յարաբերութիւնների տէրը իրրեւ գերիշխող ժողովուրդ՝ Միտանիներն էին ճանաչում։

Բայց սրան հակառակ, Բաբելոնացիներն ու Ասորեստանցիներն էլ իրենց արձանագրութիւններում Միտանիներին չեն յիշում, այլ միայն Սուրարիներին՝ իրրեւ երկրի հնազոյն ու բնիկ ժողովուրդ։ Դա էլ ունեցել է իր պատճառը, որովհետեւ Ասորեստանցիները պատերազմների մէջ լինելով շարունակ Միտանիների հետ՝ նրանց համարել են թշնամի եւ չեն ուղեցել ճանաչել նրանց, մինչեւ անցած այն ժամանակ, երբ վերջիններս տիրապետող դիրքերում էն դնուել։ Եւ իշխել նոյնիսկ Ասորեստանի վրայ։

Այս ամփոփ ու հակիրճ տեղեկութիւններով մենք ծանօթացանք նախապատմական Հայաստանի եւ կամ նախաուրարտական ցեղերին ու նրանց մասին արժարժուած պատմագէտների կարծիքներին։

Բայց ուշադրութեամբ հետեւելով պատմութեան փաստերին ու պատմագէտների կատարած ուսումնասիրութիւններին, գալիս ենք այն եզրակացութեան թէ հայկական բարձրամակար տնտեսման յիւսիս, չենք կարող առաւելապէս Սուրարիներից, Հուրրի կամ Պարրի-Միտանիներից, բնակեցուած երկրի համարել, մինչդեռ նրանց պատմական միջավայրն ու պետական կենտրոնը եղել ու մնացել է Միջագետքը, Միջագետքի վերին կամ հիւսիսային մասերը։ Այսպիսով, Սուրարիները եւ ապա՝ Պարրի-Միտանիների բուն հայրենիքն ու պատմական կենտրոնամայրը, ուր հիմնեցին իրենց թագաւորութիւնը, Միջագետքն է, որքան էլ միանգամայն նրանց բնակութեան սահմաններն ու իշխանութեան ազդեցութիւնը տարածուած լինէին ընդարձակ երկրամասերի վրայ, ընդհուպ՝ հայկական լեռնաշխարհը։ Եթէ նոյնիսկ ընդունենք, որ հայկական բարձրամակար Սուրարիներ եւ ապա՝ Պարրի-Միտանիներ են ապրել ու իշխել, դեռեւ չի նշանակում, որ նրանք են եղել ամբողջապէս երկրի եւ իսկական ու գերակշիռ ցեղերն ու բնակիչները։ Մինչդեռ տեսանք, որ Սուրարի աշխարհը վերին Միջագետքն էր, որին հետագայում տիրեցին Պարրի-Միտանիները, եւ որոնք միայն կարողացել են իրենց ենթարկել հայկական լեռնաշխարհի որոշ մասերը հարաւային կողմերից։ Արդէն տեսանք, որ հիւսիսային եւ կենտրոնական վայրերում նրանց տիրապետութիւնը հաստատուած իրողութիւն չէ։ Այսուամենայնիւ, ընդունելով հանդերձ նրանց գոյութիւնը նախապատմական Հայաստանում, միաժամանակ չենք կարող ընդունել, որ հայկական բարձրամակար հիմնական բնակչութիւնը նրանցից է կազմուած եղել եւ կամ նրանք են եղել գերակշիռ հանգամանք մերկայացնող բնիկներ։

Նրանք Հայաստանում վերաբնակուած ցեղեր են եղել, դադուժներ կամ դադ-
թօջաններ, որոնք Հաստատուելով Հայկական երկրամասերի վրայ, իրենց բը-
նակութիւնն ու իշխանութիւնն են հիմնել և հետագայում ձուլուել տեղի բնակ-
չութեան հետ: Նրանք Հայաստանում տիրապետող բնակիչներ չեն եղել եւ հե-
տեւաբար՝ կենտրոնական իշխանութիւն ու բնակավայր չեն ունեցել, այլ ի-
րենցմով բնակեցուած տարածութիւնները եղել են լոկ իրենց ազդեցութեան
շրջանակներն ու գոտիները: Այսպիսով, նրանց մասին վկայող տեղագրական
մի շարք անուններ, նրանցից մնացած նախարարական տոհմեր, յատուկ ա-
նուններ, որոնք փոխանցուել են Հայաստանի յաջորդ դարերի պատմութեան
ոչ միայն չեն ժխտում, այլեւ ընդհակառակը, հաստատում են այս տեսակէ-
տը, ինչպէս տեսնելու ենք ստորեւ:

Յարզ, գիտնականների ցուցմունքներից մենք տեսանք, որ Սուբարի-
նների եւ ապա՝ Սարրի-Միտանիների պատմական հայրենիքը կամ պետական
կենտրոնավայրը Միջագետքն է եղել: Յայտնի է, որ հին Արեւելքի պատմու-
թեան մէջ «Սուբարի երկիր» ասելով հասկացուում է Միջագետքը (վերին):
Պատմաբան Ագոնցը իւր յայտնի աշխատութեան 46-րդ էջում գրում է. «Le
terme de Subari désignait à l'origine toute la Mésopotamie»

Պատմագէտ Վուլլին, ինչպէս տեսանք, Միջագետքի խաղաղասէր բը-
նակչութեան վրայ յարձակուող նոր ցեղը Սուբարիներին էր համարում:

Մի շարք այլ գիտնականներ՝ Հրոզնին, Ֆորբերը, Հ. Տաշեանը, Մի-
տանի թագաւորութիւն ասելով միշտ հասկացել են վերին Միջագետքը: Հրոզ-
նին գրել է. «Les Mitanni ou Maiteni, peuple d'origine indo-européenne aryenne,
plus exactement "indienne" concentré dans Mésopotamie autour de la ville de
Vassuggani».

Պրօֆ. Սաչատրեանն իւր ծանօթ գրքում հանգամանօրէն կանոն-
ւով Սուբարիների վրայ՝ հարուստ փաստեր է բերում պատմագէտներից, ո-
րոնք Միջագետքն են համարում նրանց հայրենիքը: Վկայակոչելով օրինակ
Յարլիլին (History of Assyria), մէջբերում է. «Ասորեստանեան ու բաբելոնե-
ան աւանդութիւնները համաձայնում են, որ Ազադի հարստութեան ժամա-
նակ Ասորեստանի հիւսիսային ու արեւելեան մասը կոչուած էին Սուբարու:
Նրանց նախնադոյն բնակավայրը պէտք է, որ ներառէր Ասորեստանի երկրի
մի մասը... ուր որ ասորեստանեան աստղագէտներն ու նոր բաբելոնեան ժա-
մանակագիրները համաձայնում են, ինչպէս այս դէպքում, թէ նախնադոյն
ստամբեան շրջանում Սուբարուին ներառւում է ասորեստանեան երկիրը»:
Ապա գիմելով էդ. Մեյերի կարծիքին, պրօֆ. Սաչատրեանն արձանագրում է.
«Ասորբրալիտ նուաճել էր Մոզրի երկիրը եւ ընդարձակ Շուբարիի մարտա-
կան զօրութիւնը ցրել (Շուբարին աւանդական յորջորջում էր Միջագետային
աւանդատին)»: Եւ այնուհետեւ գիմելով Բիլարեւին պրօֆ. Սաչատրեանն
յայտնում է, թէ Սուբարտին աշխարհագրական յորջորջումն է Բաբելոնի հիւ-
սիս ու հիւսիս-արեւմուտքի համար...: Իսկ գիտնական Սմիթի համաձայն.
«Սուբարու ժողովուրդը բուն Միջագետք կոչուած շրջանից տարածւում էր
դէպի Չագրոշ լեռները, երկհազարեակի կէսին գլխաւոր տարրն էր Ասորես-
տանցիների նախնադոյն ժողովրդի»: Անուանի հիթիթագէտ Կոնտընօ իւր հեր-
թին ընդունում է, որ Միտանիների քաղաքակրթութիւնն ու պատմութիւնը Սու-

բարիններից կամ Սուրարտականից կտրականապէս անջատ չէ եղած, ինչպէս նախահաթեան եւ ապա՝ յետհաթեան պատմութիւնը: Եւ վերջապէս՝ պատմագէտ Եղ. Քասունին շատ զիպուկ նկատում է. «Ի սկզբան կը կարծուէր, թէ Հուրրիներու պատմական բնակավայրը Հայաստանն էր, յատկապէս անոր արեւմտեան մասը... սակայն արձանագրութիւնները ուշադրութեամբ վերլուծելով կը գտնենք, որ Արածանիէն եւ Հայկական Տաւրոսէն հարաւ՝ վերին Տիգրիսի աւազանին մէջ կրնային տեղ եւ իշխանութիւն ունենալ Հուրրիները նախ, եւ ապա՝ Միտանիոյ պետութիւնը: Այնուամենայնիւ, երկուքին ալ պատմական կենտրոնը եւ հայրենիքը պէտք է նկատել Միջագետքը: Անոնք Հայաստանի դրացիներն են» (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.): Նմանապէս հարկաւոր է յիշել բարձրագոյն պրոֆ. Հր. Աճառեանի տեսակէտը, որ այս առթիւ գրել է. «Նախքան Հայաստան (Ուրարտու) մտնելը, երբ Հայերը (Արմէններ — Գ. Հ.) բնակուում էին Փոքր Ասիայում, փոքր ասիական ժողովուրդների թւում պէտք է չփման մէջ մտնէին նաեւ Միտանիների հետ: Իսկ Հայաստան մտնելուց յետոյ այդ չփման աւելի եւս պէտք է ընդարձակուէր, որովհետեւ Միտանիներն էլ Հայաստանի բնակչութեան մէկ մասն էին կազմում» (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.):

Մէջբերուած վկայութիւններից պարզ ու յստակ երևում է, որ Սուրարիների եւ ապա՝ Խարրի-Միտանիների բնակութեան պատմական կենտրոնավայրը հիւսիսային Միջագետքն է եղել: Ծշմարիտ է նաեւ, որ նրանք իրենց բուն երկրից դուրս տարրեր երկրամասերում տարածուել ու բնակութիւն են հաստատել, ինչպէս զիցուք Փոքր Ասիայի տարրեր վայրերում, Ասորիքում, Հայաստանում եւ այլուր: Բայց հիմնականում նրանք եղել ու մնում են Միջագետքի ժողովուրդ եւ հետեւաբար՝ նրանք համարուում են Ասորեստանի ժողովուրդների նախնիներ, քան քէ Հայկական Լեռնաշխարհի նախնաւորական ցեղեր: Որովհետեւ, յայտնի է, որ Ասորեստանի թագաւորութիւնը Միջագետքում կազմաւորուեց ու բարձրացաւ թէ՛ տեղադրականորէն եւ թէ՛ ցեղադրական իմաստով Խարրի-Միտանիների թագաւորութեան աւերակների վրայ, որին նուաճեց եւ ապա՝ տիրացաւ նրա ընդարձակ երկրամասերին: «Ասորեստանի տարածման ամենամեծ մասը, — ասում է Ե. Քասունին, — եղած էր Միտանիոյ մասսովը» (էջ 143): Յիշենք նաեւ քիչ վերեւ բերուած պրոֆ. Աճառեանի խօսքը. «Կիչ ցեղի եւ Միտանիների ձուլումից առաջանում է Ասորեստանեան ժողովուրդը»: Այսպիսով, Սուրարիները եւ (Հուրրիներ) Խարրի-Միտանիները իրենց ժամանակաշրջանում իշխելով ու ապրելով Հայկական բարձրավանդակի որոշ մասերում, այնուամենայնիւ նրանք հիմնական բնակիչներ չեն կարող համարուել, որովհետեւ «բուն Հայկական բարձրավանդակէն դուրս են Հուրրիները եւ Միտանիները», ինչպէս իրաւամբ գիտել է տալիս Քասունին (էջ 77):

Նախաւորարտական այս ցեղերին բացառապէս Հայկական լեռնաշխարհի նախնիներ համարող պատմագէտներից ոմանք (յատկապէս պրոֆ. Ա. Սաչաւորեան) ընկնելով ծայրայեղութեան մէջ, մոռացութեան են տալիս այն կարեւոր հանգամանքը, որ Փոքր Ասիայի կենտրոնում առաջացել էր առաջին հերթին Հաթեան կայսրութիւնը, իրեն նախասիայի այն հզօր ցեղերից մէկը, որ տիրում էր Փոքր Ասիայի կենտրոնից (Կապադովկիա, Կիլիկիա) մինչ-

չեւ Այլիս զեռի հովիտները, մինչեւ Լիւդիա, Մակեդոնիա, հիւսիսային Ասորիք եւ իջնում մինչեւ Սուրարտու, եւ որ հանդիսանում էր Փոքր Ասիայի ժողովուրդների մեծագոյն ժողովուրդը եւ իր քաղաքակրթութեամբ ու քաղաքական իշխանութիւնով, իր առեւտրով ու վաճառականութեամբ խաղում էր մեծ դեր նախասիայի կեանքում :

Պրոֆ. Թաշատրեանը եւ իր հետեւորդները խիստ անուշադրութեան են մատնում Հաթերի դերն ու նշանակութիւնը, նրանց ունեցած կապն ու յարաբերութիւնը հայկական բարձրամակարդակի բնակչութեան հետ : Յարգելի պրոֆեսորը թէեւ աշխատում է Հաթերին նոսահական (inferieure) մի դեր վերադրել, նրանց համարելով Հայաստանի հնագոյն ազգաբնակչութեան «բաղկացուցիչ մասը», այնուամենայնիւ, չի կարողանում չզիմել նրանց վկայութիւններին, նրանց միջնորդութեան, նրանց առնչակից յարաբերութիւններին, եւ վերջապէս՝ նրանց միջոցով լուծելու իրեն զբաղեցնող հնագոյն պատմութեան կարեւորագոյն հարցերը :

ԳԷՈՐԳ ՀԱՏԻՏԵԱՆ